

Inimõiguste kaitsjate roll õigusrikkumiste dokumenteerimisel relvakonflikti käigus

Madis Vainomaa

Sõltumatu ekspert (inimõigused ja haavatavad grupid)

Ettekanne käsitleb inimõiguste kaitsjate rolli õigusrikkumiste tuvastamisel relvastatud konfliktide käigus ning sellise tegevusega seonduvaid olulisemaid aspekte.

1. Konfliktikolletes mängivad õigusrikkumiste tuvastamisel ning dokumenteerimisel hea infrastruktuuriga rahvusvahelistest organisatsioonidest olulisemat rolli nii rahvusvahelised, kuid eriti just kohalikud valitsusvälised organisatsioonid. Olulised on ka organisatsioonidevälised asjaosalised, kelle töö ja tegevus on suunatud inimõiguste olukorra parandamisele sh õigusrikkumiste ning rikkujate tuvastamisele.
2. Inimõiguste kaitsjaks võib põhimõtteliselt olla igaüks. Pole oluline, KES sa oled, vaid see, mida sa TEED. ÜRO deklaratsiooni kohaselt, mis käsitleb üksikisikute, gruppide ja ühiskonna organite õigusi ja kohustusi inimõiguste ja põhivabaduste edendamisel ning kaitsmisel on igaühel õigus, kas iseseisvalt või koos teiste isikutega edendada ja püüelda inimõiguste kaitsmise ja realiseerimise poole, seda nii rahvuslikul kui rahvusvahelisel tasandil. Tegemist võib olla isikutega, kes uurivad inimõiguste rikkumisi, teavitavad avalikkust ning korraldavad vastavasisulisi kampaaniaid avalikkuses. Nendeks võivad olla juristid / advokaadid, kes esindavad nt poliitilise tagakiusamise ohvreid, ajakirjanikud, õpetajad, (konfliktis) teadmata kadunud isikute vanemad, jne.
3. Inimõiguste kaitsjatel on väga kerge isegi rahuajal oma töö tõttu verbaalsete rünnakute alla sattuda. Inimõiguste kaitsjate töö ja tegutsemine erinevat liiki ja intensiivsusega avatud konflikti olukorras seab vahetusse ohtu nii nende enda elud (nt Liibüas, Süürias) kui ka nende lähedaste, pereliikmete ning samuti nende allikate, tunnistajate, nendega suhtlevate vägivallaohvrite elud. Isegi juhtudel, kus inimõiguste kaitsjad on konfliktiolukorrast põgenenud teise rahulikku riiki, siis ei välista see nendevastaseid rünnakuid.
4. Sõltuvalt relvastatud konflikti iseloomust, intensiivsusest ja ulatusest, on tõenäolisem, et inimõiguste kaitsjate ring koosneb pigem erinevatest organisatsioonidest ja kodanikealgatustest ning vähem üksikisikutest. Siiski ei ole harvad juhud, kus inimõiguste kaitsjatena hakkavad tegutsema inimesed, kelle senine töö pole just otseselt inimõigustega seotud olnud (nt arst, fotograaf) või hakkavad nad konfliktikolde tegutsema ajakirjanikuna või digitaalaktivistina. Kodanikuühenduste puhul on valdavalt tegemist ühenduste ja initsiatiividega, mis tegelevad (sise)pagulaste nõustamisega, kadunud isikute otsimisega, õigusnõustamisega. Samuti humanitaarabi jaotamisega tegelevad ühendused on olulised, kuivõrd oma tegevuse tõttu võib neil tihti peale olla juurdepääs territooriumidele, kus teistele ühendustele ligipääs keelatud on, nt ühe konflikti osapoolte poolt hõlmatud territoorium.
5. Selleks, et adekvaatselt ja kvaliteetselt fikseerida konfliktide käigus inimõiguste rikkumisi, peab kogutav informatsioon vastama teatud standardile. See omakorda tähendab, et konkreetsete õigusrikkumiste kaasuste fikseerimise eelduseks on pidev või pikemaajaline kohalviibimine. Rahvusvahelised inimõiguste kaitsega tegelevad organisatsioonid kasutavad ka lühiajalisi olukorra hindamissmissioone, mille eesmärgiks ei ole koguda infot mitte niivõrd individuaalsete inimõigusrikkumiste kaasuste kohta, vaid kogutava info najal olukorra trendide tuvastamine. Võimalikud on ka rahvusvaheliste valitsusväliste inimõiguste kaitsega tegelevate organisatsioonide lühiajalised faktituvastusmissioonid, mille eesmärgiks on tuvastada konkreetseid õigusrikkumisi ja

nende täideviijaid. Nt saatis Rahvusvaheline Inimõiguste Föderatsioon (FIDH) uurimissmissioonid Kesk-Aafrika Vabariigi (KAV) pealinna Bangui piirkonda 2002.a., kõigest paarikümne kilomeetri kaugusele aktiivsest lahingutegevusest.

6. Mõlemale lähenemisele – hindamis- kui ka faktikogumissmissioonidele – on ühine see, et ilma kohalike partneriteta oleks nende tulemuslikkus küsitav. Faktikogumissmissioonid pole ilma usaldusväärse ja kvaliteetse kohaliku partnerita või partneriteta lihtsalt võimalikud. FIDH missioonid KAV-is poleks olnud võimalikud ilma nende kohalike partnerite toetuseta – Kesk-Aafrika Inimõiguste Liiga, hädaolukordades perekondade toetamisega tegelev organisatsioon OCODEFAD. Nt. International Partnership for Human Rights (IPHR) palkas endale 25 kohalikku vaatlejat dokumenteerimaks Ida-Ukraina konfliktis toimuvaid õigusrikkumisi. Dokumenteerimises osalesid aktiivselt 13 inimõiguste kaitsega tegelevat kohalikku organisatsiooni.
7. Inimõiguste kaitsjate poolt õigusrikkumiste dokumenteerimisel on oluline tähtsus rikkumise toimepanijate vastutusele võtmise võimaldamisel, kas siseriigi kohtusüsteemis või siis Rahvusvahelise Kriminaalkohtu (RKK) ees. Nimelt, kohalikud inimõiguste kaitsjad on pidevalt koha peal. Seega saavad nad kiiremini toimuva või toimunu kohta infot ning leiavad kiiremini üles võimalikud pealtnägijad. Kvaliteetse dokumenteerimise puhul on just neil parim võimalus toimunut jäädvustada ning selle kohta tõendusmaterjale koguda. Seda enam, et konflikti osapool või rikkumiste vahetud toimepanijad võivad RKK prokuröri poolt uurimise alustamise puhul proovida asitõendeid hävitada. Konfliktikoldes tegutsevad inimõiguste kaitsjad on olulised ka seetõttu, et RKK statuudi liikmesriik ei pruugi omada kontrolli teatud osa üle oma territooriumist. Samas inimõiguste kaitsjad seal siiski tegutsevad.
8. FIDH 2002.a. KAV-i missiooni käigus kogutud info vormistati ettekandeks ja FIDH esitas selle 2003.a. veebruaris RKK-le. See oli esimene säärane valitsusvälise organisatsiooni pöördumine RKK poole. 2016.a märtsis mõistis kohus Jean-Pierre Bemba süüdi 2002-03 toime pandud sõja- ja inimsusevastaste kuritegude eest ning juunis määras Bembale 18-aastase vanglakaristuse. IPHR vormistas 2015.a. Ukraina õigusrikkumiste dokumenteerimissmissiooni tulemused ettekandeks ning edastas RKK prokurüri büroole. Viimane on ka alustanud vastavaid eeltoiminguid.
9. Aspektid, millega peavad inimõiguste kaitsjad arvestama informatsiooni kogumisel:
 - Kohaliku konteksti ja tööpiirkonna tegurite tundmine.
 - Metodoloogiline info kogumine ja talletamine
 - Tunnistajate ja ohvritega suhtlemise eripärad.
 - Mida teha tõendusmaterjalidega?
 - Teabeallikate anonüümsus.
 - Tõendamisstandard:
 - o Raskused tõendite hankimisel
 - o Protsessi aeglusega kaasnevate ohtudega arvestamine
 - Riskide hindamine:
 - o Digitaalne turvalisus.
 - o Erapooletuse kallis hind.
10. Kuna tihti tegutsevad inimõiguste kaitsjatena konfliktikolletes erinevatest eluvaldkondadest pärit vabatahtlikud, kes tavaelus pole sellise tegevusega kokku puutunud, siis on nende põhiteadmisi puudutav koolitamine äärmiselt oluline. Inimõiguste kaitsjate toetamisega tegelevad rahvusvahelised organisatsioonid (FrontLine Defenders, FDIH, IPHR) on välja töötanud praktilisi juhiseid inimõiguste kaitsjatele nt tööohutuse, andmete kogumise standardiseerimise jm küsimustes.